Ankara Okulu Yayınları: 420

© Ankara Okulu Basım Yay. San. Tic. Ltd. Şti.

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: SALMAT Sertifika No: 47771
Birinci baskı: Aralık 2022

ISBN: 978-625-7387-68-2

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.com.tr
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com.tr
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Müslümanların Engizisyonu
-4-

Editör: Mehmet AZİMLİ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**

ÖLÜMCÜL KOVUŞTURMALAR **15**

Mehmet Azimli
Afşin (841) **17**

Raziye Sayar
Ahmet Serahsî (899) **21**

Nadir Karakuş
Ceyyânî (978) **27**

Tuna Tunagöz
İbnü'l-Mürahhim (1160) **31**

Maşide Kamit
İbnü'l-Ebbâr (1260) **37**

Ahmet Peker
Vecdî Efendi (1661) **43**

Zeynep Kızılyar
Hamdi Giraybay (1930) **47**

Hacı Ahmet Şimşek
Şakerim (1931) **53**

Batırjan Temirhanov
Mirjakıp Dulatov (1935) **59**

Abdurrahman Demirci
Çobanzâde (1937) **65**

Hacer Zekiye Karaarslan
Fatih Kerimi (1937) **71**

Ali Daşman
Kasım Tınıstanov (1938) **75**

Toğrul İsmayıl
Hüseyin Cavid (1941) 81

Ahmet Peker
Samed Behrengî (1968) 87

Meral Göz
Abdullah Harun (1969) 93

Perihan Taylı
Ali Şeriati (1977) 99

Zeynep Ateş
Farrokhro Parsa (1980) 105

Abdurrahman Demirci
Reşad Halife (1990) 109

Veysel Dinler
Turan Dursun (1990) 115

Merve Karagöz
Konca Kuriş (1999) 125

Merve Karagöz
Ferhunde (2015) 131

Meral Göz
Halid Esad (2015) 135

Cuma Karan
Mehdi Akif (2017) 141

Merve Karagöz
Deborah Yakubu (2022) 147

MİHNELER/ÇİLELER 153

Fatih Güzel
İbn Meserre (931) 155

Edip Akyol
Ebû İshâk es-Sâbî (994) 161

Maşide Kamit
İbnü'l-Hannât (1045) **167**

Sema Tatar
Muhammed Tevfik Bekrî (1932) **173**

Mutlu Saylık
Mahmud Zokaydî (1944) **177**

Mehmet Azimli
Ali Abdürrazık (1967) **183**

Murat Akarsu
Taha Hüseyin (1973) **191**

Özden Kanter
Tayyip Okiç (1977) **197**

Necat Yazıcı
Mevdudi (1979) **201**

Lokman Şentürk
Ahmet Davudoğlu (1983) **209**

Sergen Sarıkaya
Dalip Ardıcı (1987) **215**

Özden Kanter
Fazlur Rahman (1988) **221**

Kübra Gül Özdemir
Aliya İzzetbegoviç (2003) **227**

Yusuf Kenan Atılgan
Ebû Zeyd (2010) **235**

Hamdi Akbaş
Hasan Hanefi (2021) **243**

Sergen Sarıkaya
Osman Kılıç (2021) **251**

Mehmet Akif Koç
Mikail Bayram (1940 - ....) **257**

Hamdi Tayfur
Abdülkerim Sürûş (1945- ....) 265

H. Kübra İmamoğlugil
İlhami Güler (1959-....) 275

Feyzullah Akyol
Mustafa İslamoğlu (1960-....) 283

Aybüke Deren
Recep İhsan Eliaçık (1961-....) 291

Hacer Zekiye Karaarslan
Said Djabelkhir (1964-.....) 299

Necat Yazıcı
Mustafa Öztürk (1965-..) 303

Merve Karagöz
Mehmet Azimli (1968-..) 311

Ebû Zeyd (2010)

Yusuf Kenan Atılgan*

Birine çamur atmadan önce iyi düşün ve sakın unutma: önce senin ellerin kirlenecek.

Anonim

Hayatı

Mısır'ın Tanta iline bağlı bir köyde 1943 yılında dünyaya gelen Ebû Zeyd, küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi. İlkokula başlama yaşını geçirmesi sebebiyle Hristiyan Kıptilere ait, özel Abidiyye medresesine devam etmiştir. Doğduğu köyün halkının güncel sosyal problemler ile küresel siyasete meraklı olduğu, Ebû Zeyd'in onlara gazete okuduğu, gündemi takip eden entelektüel bir dünyaya ilk adımlarının böylece köyünde atıldığı varsayılmaktadır.

O, orta öğrenim yıllarında dinî ve kültürel faaliyetlerde bulunan İhvân-ı Müslimîn'e üye olmuş, Tanta şubesinde aktivitelere iştirak etmiştir. Babası tarafından 1957'de Teknik Koleje kaydettirilmiş, henüz okulun ilk aylarında babasını kaybetmiştir. Ailesinin geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmış, 1960'da okulundan mezun olarak 1961'de demiryollarında göreve başlamıştır. Aynı yıl Kahire polis teşkilatında elektronik teknikeri olarak çalışmıştır. Üniversiteye girebilmek için liseyi dışarıdan bitirmiş, mezuniyeti sonrası Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü'ne yerleşmiş, 1972'de üstün derece ile mezun olarak aynı bölümde asistanlığı kazanmıştır. Bir taraftan görev yaparken diğer taraftan üniversite eğitimine devam etmiş, aynı zamanda ülkesini dolaşarak halkını tanıma fırsatı yakalamıştır.

* Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Kelam Anabilim Dalı, yusufkenanatilgan@gmail.com

1976'da yüksek lisansını, 1981'de doktorasını tamamlamış, 1987'de Doçent, 1995'te Profesör olmuştur. 1978-1979 yıllarında araştırma amacıyla Pennsylvania Üniversitesi'nde bulunmuş, 1985-1989 arasında Osaka Üniversitesi'nde (Japonya) öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 1995'ten itibaren hakkında verilen mahkeme kararları nedeniyle önce Madrid'e (İspanya) gitmek zorunda kalmış, ardından davet üzerine Leiden Üniversitesi'nde (Hollanda) çalışmalarına devam etmiş, Endonezya'ya gerçekleştirdiği ziyarette rahatsızlanarak Kahire'ye dönmüş, 2010'da vefat etmiş ve doğduğu köye defnedilmiştir.

Düşüncesi ve Tartışmalar

Ebû Zeyd'in çocuk yaşlarında başlayan bir edebiyat sevgisi vardır. Lutfî el-Menfelûtî'nin Fransızcadan çevirileri, Corcî Zeydân, Yûsuf es-Sibâî, İhsan Abdülkuddûs ve Necîb Mahfûz'un romanları dikkatini çekmiş, Mahmûd Tâhâ, Halîl Cibrân, Ebü'l-Kâsım eş-Şâbbî gibi şairlerin şiirlerinden etkilenmiştir. Kendisi de şiir, hikâye yazmış ve çeşitli ödüller almıştır. Marksist, Müslüman ve Varoluşçular gibi farklı meşrepten toplulukları bir araya toplayacak kadar etkin, zengin kültürel bir ortamda edebi çalışmalar yapmıştır. Belki de bu çeşitliliğin sebebi, tüm İslam dünyasını olumsuz etkileyen II. Dünya Savaşı'dır. Savaşın bir yansıması olarak milliyetçilik rüzgârından Ebu Zeyd de etkilenmiştir.

Fikrî anlamda Akkad ile Tâhâ Hüseyin'in kitapları ile yasak eserlerden olan Seyyid ve Muhammed Kutub'un çalışmalarını okumuş, özellikle Seyyid Kutub'un '*Ma'reketü'l-İslam ve'r-re'simaliyye* ile *el-Adaletü'l-ictimaiyye fi'l-islam* eserlerinden etkilenmiştir. Hâlid Muhammed Hâlid ile Muhammed Gazzali arasındaki tartışmalar onun dikkatini dinî konularda toplamıştır. İktidar ile ihvan arasındaki sert çatışmalarda ihvan tarafında olmasına rağmen, Seyyid Kutub'un İslamcılık adına değişen söylemleri sebebiyle arasına mesafe koymuştur.

Kur'an'ın edebi yönden tefsir edilmesine dair Seyyid Kutub, Emin el-Huli, Muhammed Abduh, Taha Hüseyin ve Mu-

hammed Halefullah gibi isimlerin fikir ve çalışmalarını önemsemiştir.

Üniversite öğrencisiyken marksist Abdülmün'im Telîme ile klasik Arap edebiyatı üzerindeki çağdaş usül çalışmaları yürüten Câbir Usfûr'dan etkilenmiştir. Emin el Huli'nin eserlerinin de etkisiyle bir yandan sosyalist marksist düşünceler diğer taraftan edebi tahliller onun fikir dünyasının temelinde ciddi etkilerde bulunmuştur. Daha sonraları Kur'an üzerinde yaptığı çalışmalarda kullandığı yöntem bu etkilerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır. Köyünde tanıştığı entelektüel dünyaya ilgisi üniversite yıllarında aratarak devam etmiş, Batının felsefi anlamda ortaya koyduğu yeni disiplin ve bakış açıları ile düşünsel oluşumlar fikir dünyasında ciddi etkilerde bulunmuştur.

Doktora çalışmaları sırasında yoğun hermenötik okumalar yapmış, keskin düşünceler yerine şüpheci bir değerlendirme içerisine girmiştir. Te'vil, dil ve belagat, hermenötik ve semiyotik gibi akademik kaygıların öncelendiği ilk çalışmaları zamanla yerini siyasal ve eleştirel eserlere bırakmıştır.

Osaka Üniversitesi'nde iken *İlahi Hitabın Tabiatı* ve *Dinsel Söylemin Eleştirisi* adlı eserlerini telif etme fırsatı yakalamıştır. 1990'lardan itibaren çağdaş dinî söylem ve geleneksel anlayışların eleştirisi üzerine çalışmalar yürütmüştür. O günün Mısır'ında etkin rol alan siyasal İslamcılar yerine, yenilik ve çağdaşlık taraftarları arasında bulunmuş, İslamcıların siyasi faaliyetleri ile selefi hareketlerin anlayışlarının Kur'an ruhuna ters, yanlış ve tehlikeli olduğunu iddia etmiş, *Dinsel Söylemin Eleştirisi* isimli eserinde Mısır'daki etkin selefi-ihyacı çizgiye dair eleştirilerini ortaya koymuştur.

Ona göre dindarlığın zayıflaması bir felâkettir. O, Kur'an'ı anlamak için geleneksel anlayışların eleştirel ve bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini söylemiş, Kur'an'a yanlış yaklaşıldığını ve yanlış tasavvur edildiğini iddia etmiştir. Kur'an'ın hitabı üzerine değerlendirmeler yaparak onun tabiatını tespite çalışmış ve beşerî bir metin olduğu varsayımıyla hareket etmiştir. Bu aslında Kur'an'ın felsefi, itikadi ve

dil açısından tarihsel olduğu iddiasını oluşturmaktadır. Ebû Zeyd, Kur'an ile diğer metinler arasında lügavi olması itibariyle bir fark olmadığını iddia etmiş, diğer bütün metinler gibi içinde doğduğu kültür ile karşılıklı etkileşim sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre Kur'an'ın tarihsel söylemi ile çağdaş söylemi arasında fark vardır.

Bu görüşünü ispat için cahiliyede kehanet inancının egemen oluşu ve kabul görülüşünden hareketle Kur'an tarafından kehanet ile vahiy arasında bir benzerlik kurulmak suretiyle aynı zamanda aralarındaki farka da işaret edilerek vahyin toplum tarafından kabul edilmesinin sağlandığını izah etmeye çalışmıştır.

Ona göre, Kur'an'ın içinde bulunduğu toplumun kültürüyle şekillenmesine dair bir örnek de Hz. İbrâhim ve haniflik dinidir. Toplum, Arap birliğini tesis edebilmek için arayış içerisinde olup, toplumun bir kesimi o dönemde Hanifler olarak İbrahim dinine yönelmişlerdir. Hatta Hz. Muhammed'in de hem zihin hem de pratik dünyasında hanifliğin bir karşılığı bulunduğunu ve Kur'an'ın İbrahim dinine çağırmasının temellerinin de kültürel durumla alakalı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Kur'an'da zikredilen 'şura', aslında o günün kabilecilik anlayışında yer alan ve uygulanan bir yöntem olup, amaç bu sistemi yerleştirmek değildir. Kur'an'ın nihai hükmü vermediğini, ancak nihai hükme götüren, değişimin yönünü gösteren işaretlerde bulunduğunu iddia etmiş, kölelik, miras ve çok eşliliğin bu tür konulardan olduğunu belirtmiştir.

Ebû Zeyd, Kur'an naslarının öncelikle indiği zamanın bağlamına göre yorumlanmasını, o mana tespit edildikten sonra dil, kültür ve olgu üzerinde meydana gelen değişim dikkate alınarak şimdiye göre belirlenmesi gerektiğini öngörmüştür. O, nassın özüne ait olmayan tarihî unsurlar bulunduğunu, bunların elenerek esas unsurlardan ayıklanması gerektiğini dile getirmiştir. Bu ayrım yapılmadığı takdirde Kur'an metninin tüm zamanlarda var olacak olan lafzi bir metin olarak eskimiş tarihî olgunun süregitmesi sonucunu doğuracağını ifade etmiştir. Ehl-i sünnetin, Allah'ın mahiyet, fiil ve sıfatları

ile ilgili görüşlerinin tarihsel ve akılcı anlamda değişiminin gerekliliğini söylemiş, bunun daha dinamik bir kitap ve din anlayışını inşa edeceğini iddia etmiştir.

O, Kur'an tarafından bildirilen hadlerin maksad ve hedef olmadığını aksine maksada ulaştıran bir vesile olduğunu düşünmüş, Kur'an'ın indiği döneme münhasır olmadığının ve her zaman söz söyleme gücüne sahip olduğunun bu şekilde ortaya konabileceğini söylemiştir. Hz. Ömer'i örnek vererek maslahatın nassa karşı öncelenmesi gerektiğini savunmuştur. Kur'an'ı tarih üstü bir metin olarak gören ve gaybi yaklaşımlar ve rivayetlerin hâkim olduğu bakış açılarını besleyen literal yaklaşımın terk edilerek, tarih ve kültür içerisinde aklın öncelendiği bir açılımı önermiştir.

Mu'tezile'nin geçmişte literal bakış açısının aksine tarih, kültür ve olgu düzleminde kendi iddiasını gerçekleştirdiğini belirten Ebû Zeyd, onların kelam anlayışının bu duruma imkân verdiğini, fakat sürdürülemediğini zikretmiştir. Mu'tezile'nin kelam sıfatını zati bir sıfat olarak değil, evrenle irtibatlı bir ilahi fiil olarak tanımlamasını kendi görüşüne örnek göstermiştir.

İmam Şâfiî'nin aklın alanını daralttığını, sünnet ile Kur'an'ı aynı derece nas kabul ettiğini hatta âdet, icmâ ve kıyası ekleyerek sünnetin kapsamını genişlettiğini belirtmiş, bunun sonucunda insan etkinliğinin ortadan kalktığını söylemiştir. Ebû Zeyd, bu görüşün Eş'ari tarafından daha da geliştirilerek nas ile tarih ve olgu arasındaki bağın kesildiğini ifade etmiştir. Ona göre Gazzâlî bu literal ve rivayetçi yaklaşıma felsefi-ahlâkî boyutlar kazandırmış, sûfî anlayışın hâkimiyet kazanmasıyla birlikte, anlamaya dönük yapılan Kur'an faaliyetleri örselenmiş ve âdeta bir ziynet eşyası hâline getirilmiştir. Yönetim sünni-fıkhi teorinin pratize edilmesini sağlamış, Selçuklu ve Osmanlı gibi Arap olmayan güçlerin hâkimiyetiyle Kur'an raflara kaldırılmıştır.

Ona göre çağdaş İslâmcı söylemler, hâkim anlayışa bağlı olup, Kur'an'ın tarih üstü bir metin olduğu anlayışı devam et-

mektedir. Oysa bahse konu anlayışta bağlam dikkate alınmamakta, yapılan yorumlar keyfi olmaktadır. Bağlamından koparılan vahiy üzerine oluşturulan söylem, 'Kur'an'ın hayatın bütün alanlarını kuşattığı' iddiasıdır. Oysa bu iddia kültür, toplum ve olgulardan bağımsız bir dinî metin yorumu ortaya konmasına sebep olmaktadır. Şayet bir problemin çözümü, kaynağını dinî bir referansa dayandıramıyorsa söz konusu çözüm kabul görmemektedir. Bu durumda bireysel ya da toplumsal meseleler bir yandan meşruiyet sorunu yaşarken diğer yandan toplumun bütününü kapsayıcı olmaması nedeniyle ayrışmaya götürmektedir.

O, hukukun tesisinde sayısal çoğunluk gibi çağdaş ve laik bakış açıları değerlendirilerek kapsayıcı bir sonuç ortaya konulabilmesini önermiştir.

Mihnesi

Ebû Zeyd, 1982'de İnsan Bilimleri ödülü alması ve 1993'te Tunus devlet başkanı tarafından Cumhuriyet Yararlılık nişanı ile ödüllendirilmesine rağmen, 1992 yılında Kahire Üniversitesi'ne profesörlük müracaatında bulunduğunda, *Nakdü'l-hutâbi'd-dînî* adlı eserindeki fikirleri nedeniyle mürted olduğu iddia edilmiştir. Dosyayı değerlendiren jüri üyelerinden ikisi olumlu birisi olumsuz rapor vermesine rağmen olumsuz rapor dikkate alınmıştır. Bölüm öğretim üyelerinin Ebû Zeyd'in unvanı hakkında olumlu tavsiye kararı almasına rağmen hakkındaki iddialar sebebiyle unvanı reddedilmiştir. Olumsuz oy kullanan Abdüssabûr Şâhin, söz konusu akademik bir faaliyeti halka açarak, cuma günleri Kahire merkez camilerindeki vaazlarında Ebû Zeyd'in ateist ve komünist olduğunu iddia etmiştir.

1995'te mahkeme tarafından mürted olduğuna hükmedilmiş, tövbe etmesinin kararı değiştirmeyeceği eklenmiş, evlilik akdi feshedilerek, eşinden ayrılmasına karar verilmiştir. Gerek Mısır'da gerekse uluslararası tepkilere rağmen karar onanmıştır. Bu sebeplerle önce Madrid, sonra Hollanda'ya gitmek zorunda kalmıştır.

Ebû Zeyd'in, nassa karşı düşmanlık beslediği, Kur'an kıraatlerinin Kureyş kıraati üzerinde toplanması sebebiyle Hz. Osman'ın şahsında sahabe düşmanlığı yaptığı, Kur'an'ın ilahi kaynaklı oluşunu ve levh-i mahfuzdaki ezeli varlığını inkâr ettiği, gaybı inkâr ettiği ve marksist ve laik ideolojileri savunduğu iddia edilmiştir. Bunun sebebi, eleştirdiği İslâmcılar tarafından kendisi aleyhine yapılan kampanyalardır. O, geleneksel-İslâmcı söylemi ve ortaya koydukları delilleri her fırsatta eleştirmiştir. Kur'an'ın harekelenmesinin canlı bir söylem olan ilahi hitabın iki kapak arasına sıkıştırılmış bir dinî metin hâline gelmesine sebep olduğunu iddia etmiş, hakem olayını örnek vermiştir.

En çok dikkat çeken durum, nas-olgu ilişkisi hakkında görüşlerinde, Kur'an'ın kültürel bir ürün olduğu iddiası, maksadı aşan bir ifade olarak kabul edilmiş, söyledikleri ile ne kastettiği üzerinde durulmadan, küfür anlamına geldiği iddia edilmiştir. Onun tüm teorik söylemleri incelendiğinde eleştirdiği anlayışlara karşı somut bir sonuç ortaya koyamadığını ifade etmek yerinde olacaktır.

O, hakkındaki suçlamaların sebebinin, İslamcı bazı ulemanın muhtelif şirketlerle anlaşarak kendilerinin yanlış uygulamalarını halka doğru göstermelerini sağladıkları ve maddi çıkar elde etmeleri ve kendisinin de bunları ortaya çıkarması olduğunu söylemiştir.

İslam ile bağının hiçbir zaman kopmadığını, kendisinin Müslüman olduğunu, Kur'an üzerinde edebi, bilimsel ve felsefi çalışmalar yaptığını, bu çalışmalarının hiç birisinde Kur'an'a sadakatsizlik yapmadığını ifade etmiştir. Kur'an'ın hayata dair tüm problemlerin tek çözümü olarak değerlendirilmesine itiraz etmiş, Kur'an'ın dinî hayatta otorite oluşunu ve bir medeniyet inşasının temeli olduğunu her zaman ön planda tutmuştur. Kendisini, geçmişi körü körüne taklit etmeyen ama Batı'ya da teslim olmayan üretici diyalog tarafları ve eleştirel bir zihin olarak ifade etmeye çalışmış, ancak eleştirdiği İslamcı söylem kendisini hem eşinden hem de ülkesinden kopartmıştır.

Kaynakça

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Otto Yayınları, Ankara, 2013.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, çev. Fethi Ahmet Polat, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002.

Polat, Fethi Ahmet, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2000.

Maşalı, Mehmet Emin, "Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in Yorum Telakkisi ve Bu Telakkinin Niyetselci ve Felsefî Hermenötiğe Atıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: I, 2004, ss. 73-90.

Özsoy, Ömer, "Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in Nass-Olgu İlişkisi Bağlamında Ulumu'l-Kur'an'ı Eleştiris"i, *İslami Araştırmalar* Cilt: VII, SAYI: III-IV, Yaz-Güz Dönemi, 1994, ss. 237-246.

Pakiş, Ömer, "Halku'l-Ef'al ile İlişkilendirilen Ayetlerin Mu'tezili ve Sünni Okuma Biçimi (Nasr Hâmid Ebû Zeyd Örneği)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: IV (2004), Sayı: IV, ss. 147-160.

Kahraman, Abdullah, "Çağdaş Söylemin Okuyuşuyla Klasik İslam Hukuku (Cabiri ve Nasr Ebu Zeyd Örneği)", *Dinî ve Felsefi Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt: II, Nisan 2012, İstanbul, ss. 559-586.

Topaloğlu, Fatih, "Ebû Zeyd'e Göre Vahyin Metin-Kültür İlişkisi Açısından İncelenmesinde Dilin Rolü", *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: XV, Sayı: XXXXVIII (Yaz 2011), ss. 107-115.

Ichwan, Moch, Nur, "Nasır Hamid Ebu Zeyd'in Kur'an Hermeneutiği: Teorik Bir Bakış Açısı", çev. Ayşe Çil, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* II, 2013), ss. 253-269.